

Térség, trón, Tokaj, tények és toposzok

Magyar utalások a modern lengyel szép- és esszéirodalomban

Bevezetés

Czesław Miłosz (1983: xv) kimerítően tárgyalja annak a történelmi okait, hogy a lengyel irodalom miért szorítottokig inkább a költői önkifejezésre és a drámára, és miért nem igazán kerültek előtérbe a fikcióra irányuló prózai alkotások. E helyen nem tisztünk ebbe behatóbban belemenni, ezúttal beérnénk annak a megállapításával, hogy ez a tájolóadás gyökeresen megváltozik a modern időkkel, a 19. századdal kezdődően, jelentős, színvonalas és értékes prózai pályafutásban öltve testet.

Ami e viszonylagos fordulatot követően állandósulni látszik egyebek mellett az az, hogy ezzel az időszakkal karöltve a lengyel prózaírók nívós alkotásokban és élenken kezdenek foglalkozni nemcsak jobb sorsra érdemes hazájuk, hanem a közép-európai térség és általában a világ dolgaival is. Ezt szemlélteti, hogy még a látszólag távoli, ókori Egyiptomot tárgyaló Bolesław Prus-szal is előfordul, hogy Közép-Európához viszonyít,¹ ahogy a lengyel származású, világhírű Joseph Conrad *A sötétség mélye* című világsikerének is lehet önnön általános európai vonatkozásai ráadásaként kifejezetten térségi olvasata.²

DR. IVÁNYI MÁRTON PÁL (1984) a Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett, a digitális média társadalmi, geopolitikai, nemzetközi politikai gazdaságtani és ideológiai jellemvonásait vizsgáló kommunikációkutató. Eme interdiszciplináris vizsgálódásai mellett nyelvészeti, történelmi, vallástudományi, irodalomtörténeti és közéleti témákkal is foglalkozik.

- 1 „Három, négy, sőt öt évezreddel ezelőtt, mikor Közép-Európa nyersbőrökbe öltözött barbárjai még csak barlangokban húzódtak meg, Egyiptomnak bámulatosan fejlett társadalmi szervezete, földművelése, ipara, irodalma volt” – hangzik Bolesław Prus értékelése *A fáraó* bevezetőjében. Bővebben l. Prus, Bolesław: *A fáraó*. Magyar Elektronikus Könyvtár. <https://mek.oszk.hu/02700/02718/html/01.htm#0>
- 2 A cseh(szlovák) Josef Skvorecky *Az élet mérnökei* (cseh: *Příběh inženýra lidských duší*, 1977) című, 20. századi kronológiájában az emigráns irodalomprofesszor Danny Smiricky interpretációjában Conrad karaktere, a Kurtz-csodáló bohóc „mindenfajta diktatúra eszményi alattvalója, a tökéletes homokszem. Nem az igazságot keresi. Hanem a prófétát, aki majd megmutatja

Ezen felettébb izgalmasnak ígérkező kérdésfeltevések helyett ezúttal ugyanakkor kimondottan azt kívánjuk körüljárni – a már-már végeláthatatlan terjedelemre figyelemmel pusztán nagy vonalakban – e tanulmányban, hogy hazánk, illetve a magyar sajátosságok miként mutatkoznak meg a lengyel modern szerzők látómezejében és alkotásaiban.

Mindennek a részletes és kimerítő igényű taglalása természetesen legalábbis egy terjedelmesebb antológiát kívánna meg. Jelen tanulmányomban elsődlegesen arra vállalkozom, hogy Henryk Sienkiewicz-től Konrad Sutarskiig, tehát egy szűkített, másfél évszázados időhorizonton tekintem át³ mindenekelőtt a lengyel irodalom prózai szegmensét, és csakis annak a Magyarországon is jobban ismert fősodrárt.

Nemesi köztársaság: aranykor és magyar bor

Henryk Sienkiewicz világhírű, több nyelvre lefordított, Lengyelországban kötelező olvasmánynak számító és hazánkban is közkedvelt trilógiájának első része, a *Tűzzel-vassal* (lengyel: *Ogniem i mieczem*, 1884) című történelmi regény a 17. században, a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság időszakában (Rzeczpospolita) játszódik, szűkebben a Hmelnickij-felkelés (1648–1665) idején. Következőleg adottak a történelmi keretek és az egymást keresztező kulturális és politikai síkok a változatos jellegű kölcsönhatásokhoz és metszetekhez a közös török fenyegetéstől a rivális Rákóczi György erdélyi fejedelem ambícióin át az addigra már nemzetközileg is elismert magyar borok vagy viselet referenciáig.

Az első könyv XXI. fejezetében a hősi lengyel oldalon állunk. Amikor ugyanis a kozák ezredes Jur (eredetileg: Ivan) Bohun sebesülten, groteszk körülmények között száguldott Wasilówkáig, akkor a [Jeremi Wiśniowiecki] „hercegnek százfőnyi magyar gyalogsága [sto piechoty węgierskiej] állt helyőrségen. A megvadult kozák vezér – mintha csak meguntá volna az életét – gondolkodás nélkül esett a helyőrségre, ő maga elsőnek vetette magát a tűzbe, s néhány órai harc után egy lábíg lekasabolta, kivéve néhány embert.”

A XXXIII. fejezetben a történelmi szempontból meghatározó, Zbaraž településhez kapcsolódó zűrzavar forgatagában a jellegzetes magyar öltözék tűnik fel: „Olykor elszáguld egy-egy aranyos vagy bíboros nagyúri hintó, előtte hat vagy nyolc ló, tollbóbitákkal, magyar vagy német viseletű apródok.”

neki.” E szakasz a következtetésben csúcsosodik ki: „Conrad tehát Oroszország és az orosz jövő problematikáját helyezte át Afrika szívébe, a nyugat-európai kizsákmányoló kolonializmus díszletei közé” (1998: II. 126). A könyv további pontjain is (II. 117–118; 179) megjelenik e probléma. Bővebben I. Skvorecky, Josef: *Az élet mérnökei*. II. kötet. Pozsony, 1998, Kalligram.

3 Elképzelhető, hogy egyes explicit magyar utalások (mindenekelőtt például Sienkiewicz *Trilógiája* vagy Komornicki: *Varsó barikádjain*) nem szerepelnek a lengyel eredeti szövegekben. Utóbbiak esetében e nagyobb vonalú, sematikus áttekintés mellett mélyebb vizsgálódások szükségesek.

Részint ugyancsak az öltözékhez, részint annak Magyarországhoz társított, megkülönböztetett minőségéhez kapcsolódik a második könyv hetedik fejezetében, amikor a furfangos főhősök egyike, Zagłoba „uram”, kis híján kozák fogságba esve, arról morfondírozik, hogy „csizmazsirt is jobbat kapni a magyaroknál, országos vásáron”.

E kötet későbbi, X. szerkezeti egységében a szabad királyválasztásra igyekvő Jeremi herceg és Gryzelda hercegné a szintén Varsó felé tartó főurak kíséretében találkozik magyarokkal: „aranyos, üveges hintók egész soraival találkoztak, melyeket hajdúk és óriási török testőrök kísértek, utánuk haladtak a magyar, német, janicsár, avagy kozák udvari csapatok [nadworne roty, to węgierskie], végül a hasonlíthatatlan lengyel lovasság komoly fegyvernemei”.

A XXII–XXIII. fejezetekben egyaránt szóba kerül a magyar bor, mégpedig igencsak méltató nyelvezettel, amikor is Zagłoba így szól a trilógia későbbi címszereplőjéhez, Wołodyjowskihoz: „– Hej, de könnyű is az én lelkem, de igaz is, a mézbor meg a magyar bor után semmi sem jobb az öreg csontoknak, mint a napfény.” Ugyancsak ő dicséri a magyar bort Helena Kurcewicz kisasszony előtt némileg később: „örvendezve ülünk itt a szabad ég alatt, és Burlaj borát iszogadjuk. Nem mintha a magyar bor nem volna jobb, mert ennek bországa van, de utazás közben ez is megjárja.”

A XXIV. fejezetében ismét Jeremi Wiśniowiecki oldalán harcolnak a magyarok, igaz – talán a lengyel hősieles pátosz ellensúlyozása végett immár nem akkora nimbuszal: a kozák vezért Burlaj „a Dnyeperen túli harcosok élén csendben megkörménykezve a várost és a várat a keleti tónál termett, s teljes erejével lecsapott Firlej szállásaira. Az ott álló magyar talpasok nem bírták ki az ütést, mert a tó mellett a gát még nem volt készen.”

A trilógia második kötete, az *Özönvíz* (*Potop*, 1886) az 1655–1660 közötti svéd invázió és megszállás elleni honvédő harcokat tárgyalja, amely időszakot Lengyelországban „svéd özönvíznek” (lengyelül: potop szwedzki) neveznek.

A magyar bor meghatározó voltát ismét jelzi, hogy az az egyik ital, amit a XII. fejezetben a *Tűzzel-vassal* című regényből már ismert Skrzetuski felesége felkínál amolyan fogadott apjának, Zaglobának, ám utóbbi szívesebben választja a mézsört, amely preferencia első ránézésre mintegy előrevetíti azt is, hogy magyarok és lengyelek szembekerülnek egymással. Csakhogy alaposabb olvasásra kiderül, hogy legfeljebb – az egyébiránt Lengyelországgal eleinte szövetséges – II. Rákóczi György fémjelezte történelmi mozzanat esetében jelenik meg a szövetségesi „szabály” epizódszerű „kivétele”. Ezt megelőzően éppenséggel arról van szó, hogy amikor az opportunistá litván nagyhetman Janusz Radziwiłł – akit azóta is kárhoztat a lengyel emlékezet a nemesi köztársaság aranykorának leáldozása miatt – a svédekkel konspirál, azon maroknyi bandérium, amelyik ezzel szembehelyezkedik, történetesen magyarokból áll.

Nem csoda, hogy a főhős, az egy darabig kényszerűségéből-lojalitásból rossz oldalon álló Andrzej Kmicic szíve vérzik, amikor felszámolja ellenállásukat.

Ebben a második kötet első két fejezetében kibontakozó nexusban többször méltatják a magyar bandériumot, így például a korábbiak szerint már megismert Zagloba, Wołodyjowski és Skrzetuski beszélgetésekor a triász egyike részéről is elhangzik, hogy „- A magyarok kitesznek két ezredet, oly kitűnően begyakorlott katonák [- Ci Węgrzyni za dwa pułki staną. Stary żołnierz i wyćwiczony!”, majd az őket legyőző Kmicic bevallja a nagyhetmannak, hogy „- Fenség, nem akarok dicséretet hallani. Úgy érzem, hogy a saját véremet ontottam... [jakby przeciw sercu postąpił]”

A III. könyv negyedik fejezetében a sebesült főhős és az öt hűségesen szállító Soroka őrmester az alsó-sziléziai Wąsosz település felé tartva egy postakocsit látnak egy hajdúval „magyaros viseletben” [hajduczek przybrany z węgierska].

A IV. könyv hatodik fejezetében a magyar történelemből is ismert, lengyel történelmi emlékezet szempontjából „átkos emlékű” Lubomirszki tábornagy király előtti díszszemlét tart erői felett, melyek egyebek mellett a következő csapattestekből állnak: „Majd kétszáz dragonyos bíborszínű gallérral; ezek után következtek a postás-ezredek, drabantok, hajduk, magyarok [węgrzynkowie] és janicsárok.” Később, a XI. fejezetben, Jasna Góra ostroma alatt Kmicic a királyi felmentő sereg érkezéséről optimistán tudósítja Zaglobát a következőképp: „- Több mint ötvenezer harcos; az orosz és magyar gyalogság igazán bámulatos! [piechoty... i węgierskie, bardzo przednie].”

A VI. könyv XIII. fejezetében már egy újabb háború van kilátásban, amelyről Sapieha nagyhetman a következőképp értesíti immár a Babinics [a lengyel eredetiben: Babinicz] álnevet használó hívét, Kmicic-et: „Kedves Babinics uram! Újabb vízőzön fenyegeti a hazát: a svédek Rákóczival szövöttek. Elhatározták, hogy feloszlatták Lengyelországot. Nyolcvanezer magyar [ośmdziesiąt tysięcy Węgrzynów], erdélyországi, oláh és kozák közeledik; minden pillanatban átléphetik határunkat.” Ezt a kibontakozóban levő újabb küzdelmet már Sienkiewicz nem részletezi azon túlmenően, hogy a XIV. fejezetben megállapítja, hogy „Lassankint helyreállt a rend Lengyelországban. A romok helyén falvak emelkedtek, a megnyugtattott nép előbújt az erdőkből, és hozzálátott az embervérrel öntözött föld műveléséhez. Ezerhatszázötvenhét őszén, mindjárt a magyar háború után [zaraz po wojnie węgierskiej], Szamogátiában is helyreállt a rend.”

Itt, e történelmi mozzanattal folytatódik a trilógia harmadik, egyben: zárókötet, *A kislovag* (lengyelül: *Pan Wołodyjowski*, 1888) is a következő bevezetővel: „A magyar háború után megtörtént Andrzej Kmicic uram esküvője Aleksandra Billewiczówna leányasszonnyal, s ugyanakkor készült házasságra lépni a Köztársaság egy másik hírneves és érdemes gavallérja, Jerzy Michał Wołodyjowski uram, a laudai zászlóalj ezredeskapitánya, Anna Borzobohata-Krasienska kisasszonnyal.”

A VI. fejezetben Makowiecka asszony Zaglobával folytatott párbeszéde során ugyancsak visszautal ezekre a magyar-lengyel történelmi szempontból kellemtelen történésekre:

„- Mit számít egyetlen tatár! Kegyelmetek ezrével kaszabolták őket meg a svédeket, németeket, meg II. Rákóczi György magyarjait [i Węgrzynów Rakoczego].”

Nem sokkal ezt követően a két lovag, a címszereplő kislovag *Wołodyjowski* és a már a trilógia korábbi könyveiből ismert Zagloba két leányasszonyt, jelesül Krystyna (Krzysia) Drohojowska és Barbara (Basia) Jeziorowska szépségét magyar vonatkozású metaforákkal méltatja: „- Drohojowska hamvas kék szilva, valóságos besztekercei szilva [węgierska śliwka]!”

A VII. fejezetben újfent a magyar bor szolgál a kedvelhetőség mércéjének: „Azzal [Basia] vívóállásba helyezkedett, s ahogy jobbában a könnyű lengyel karddal, balját pedig a háta mögé dugva, kifeszített mellel, emelt fejjel, remegő orrcimpákkal állt ott, oly szép volt s olyan rózsás, hogy Zagloba odasúgta az asztalnokné fülébe: – Nincs az a butykos, még ha százéves magyar borral [ze stuletnim węgrzynem] volna is tele, amely így elgyönyörködtetne!”

A XXIII. fejezet során már 1671-ben járunk, amikor is a főhősök a történelmi podóliai végeket kívánják stabilizálni. Nem vállalkoznak különösebben könnyű feladatra, hiszen „a Dnyeszter gázlőin gyakran átlopakodtak havaselveiekből, kozákokból, magyarokból vagy tatárokból, meg az Isten tudja micsoda népekből összeverődött csapatok. Ezek portyákat bocsátottak szerte az országba, tatár módra rajtaütvén falvakon és mezővárosokon.” Később, a XXV-XXVI. fejezetekben a magyarok továbbra is martalócokként jelennek meg, például a kislovag és az általa portyázni-felderíteni küldött Lelczyc uram párbeszédében is:

„- Miféle emberek? – kérdezte Michal uram.

- Afféle apró zshiványok. Vagyon közöttük egy kevés havasalföldi, egy kevés magyar [trocha Węgrzynów], »de leginkább különféle hordabeliek.«” A lengyel katona által felvázoltakat a narráció a következőképp bontja ki, ismét nevesítve a magyar egységeket: „A Dnyeszter mindkét partján rablásból és útonállásból élő kósza csapatok a környező országokban lakó mindenféle népből verődtek össze. Mindig többségben voltak közöttük a tatárok, a dobrudzsai és bialogródi hordák szökevényei, kik krími testvéreiknél is vadabbak, de nem hiányoztak közülük a havasalföldiek, kozákok és magyarok [nie brakło też i ...Węgrzynów], valamint a Dnyeszter-parti gyepükről megszökött lengyel cselédnép sem.”

A XLV. fejezet, a közelgő Oszmán birodalmi csatlósok ellen kibontakozóban levő döntő háború küszöbén a szerző még felidézi az „özönvíz” korábbi időszakának a nemesi köztársaságot kimerítő konfliktusait másokkal, beleértve magyarokat is: „A Köztársaság nyitott pusztaságként tárult fel vagy hevert, miként a beteg ember, ki nemcsak védekezni nem bír, de jártányi ereje sincsen. Kimerítették a korábbi háborúk, a svéd, a porosz, a muszka, a kozák, a magyar [wojny... węgierskie] – noha végezetül diadallal állta meg őket.”

Az L. fejezetben már újra a lengyel oldalon, egy Nowowiejski uram vezette, Kamieniec felé menetelő gyalogzászlóaljban találkozni magyarokkal, vagyis inkább magyar utalásokkal, hiszen árnyaltabb a kép: „Sok katona és a cselédségből is többen megházasultak Chreptiówban, így aztán fehérnépben sem volt

hiány a táborban. Katona azonban csak annyi, amennyit Nowowiejski vezérelt, meg még ama kétszáz magyar gyalogvitéz [dwieście piechoty węgierskiej], akiket a kislovag fegyverzett fel és képezett ki saját költségén. Basia patronálta e csapatot, a vezére pedig a kiváló harcos Kaluczewski volt. Igazi magyarok [Węgrzynów prawdziwych] nem is voltak ebben a csapatban, csak azért nevezték magyar gyalogságnak, mert magyar módi [iz moderunek miała madziarski] szerint szerelték fel őket.” Később a helyiek „csodálattal nézték a győzhetetlen chreptiówi kommandót, a dragonyosokat, akik között nyugodtan ott léptetett a réveteg tekintetű, mosolygó arcú Nowowiejski, s nem csekélyebb csodálattal a magyar gyalogcsapatát átvedlett martalócok [opryszków przerobionych w węgierską piechotę] fenyegető ábrázatát”.

Az LIII. fejezetben ismét a lengyel hazafias ethosz fűtötte erőpozíció kidomborítására szolgáló, egyik nemzet a magyar: „A törökök – folytatta a cseh – félnek Sobieski hetmantól meg a segélycsapatoktól, mert régtől fogva emlékeztükben él, hogy milyen veszedelmes dolog nyílt téren találkozni a Köztársaság hadaival. Sokkal inkább harcolnának a velenceiek, a magyarok vagy bármely más nemzet ellen [z Węgrami lub jakimkolwiek innym narodem].”

Végül a kudarcot valló török ostromlók segéderőiként találkozni magyarokkal: „E munka fölött a szultán szolgálatában álló gyakorlott olasz és magyar indzsellérek [inżynierowie... węgierscy] örködtek, a munka tehát gyorsan haladt előre.”

Anjou Hedvig (Jadwiga) királynő

Henryk Sienkiewicz egy korábbi történelmi időszakot tárgyaló, ám később megjelent történelmi regénye, a *Kereszteslovagok* (*Krzyżacy*, 1900) szintén számtalanszor foglalkozik a magyarokkal. A történet hátterét a Német Lovagrend fémjelezte viszonyok adják, amely a 13. századtól kezdve a Balti-tenger partvidékének nagy részét uralta, amíg az 1410-es grünwaldi ütközetben a Lengyel és Litván Egyesült Királyságtól vereséget nem szenvedett.

A könyv első részének I. fejezetében a késő középkori lovagi tornák (verbális) erőfitogtatásának egyik porondja, viszonyítási pontja a magyar udvar: „Mi módon állhatnál ki bármelyikükkel, holott sem itt, sem a cseh, sem a magyar király udvarában senki meg nem birkózik velük [ni na węgierskim nikt mierzyć się nie może]?” –, provokálják az egybegyűlt nemes urak a főszereplő Zbyszkot.

A II. fejezetben a Lengyelországban hatalmas népszerűségnek örvendő Magyarországi (Anjou) Hedvig kerül szóba életkori viszonyításképp, amikor a szerzetesek Zbyszko szerelmének, a litván hercegnő Danuta Anna kíséretéhez tartozó Danusiának a „fiatalságán sem ütődtek meg [...] Hisz a dicsőséges és szentéletű Jadwiga királyné is csak tizenöt éves volt, mikor Magyarországból [w chwili przybycia z Węgier] Krakóba jött, s éppen nem volt ritkaság, hogy a leányok már tizenhárom éves korukban férjhez mentek.”

Később, a IV. fejezetben, miután a hercegasszony kíséretével Tyniecből Krakko felé tart, az utóbbi városhoz közeledve Lengyelország szomszédságában, illetve peremvidékein túl jelenik meg Magyarország: „- Az Úr Jézus is örül ennek a kis darab földnek [...] és Isten áldása szemmel láthatóan lebeg fölötte. Hát még mi lesz, ha köröskörül minden faluban megkondul az imádkozásra hívó harangok szava! Ó, akkor a gonosz lelkek bizonyára eltakarodnak innen és a magyarországi végek sűrű erdeibe [aż na granicę węgierską do głuchych borów] rejtőznek, mert nem bírják állani a harangszót.”

Egy fejezettel később a térségi nagy hatalmi pozíciót betöltő Luxemburgi Zsigmond magyar király meghívása hivatott érzékeltetni a „királyasszony nagy napja”, illetve a keresztelő jelentőségét: „- Beszéltek arról is, hogy Zsigmond magyar király [króla węgierskiego Zygmunta] legközelebb szintén megérkezik. Zsigmond jövetelére egész bizonyosan számítottak, mert tudták, hogy igen gyakran hívatlanul is ellátogat oda, ahol ünnepeket, lovag- és tornajátékokat tartanak, mert nemcsak király akart lenni, hanem azt is szerette, ha mint lovagot és énekest is dicsőítik.”

Ugyanitt a térségi bizalmatlanság és egymásrautaltság egyaránt kirajzolódik. Előbbit példázza, hogy a százéves jaglóvi Wojciech kijelenti, hogy „Védeni kell a határokat a csehek, a magyarok [trzeba granic pilnować i od Czechów, i od Węgrzynów] meg a keresztések felől is, mert senkiben nem lehet bízni.” Ezután az oszmán birodalmi expanzió útjában álló Magyarország küzdelme is felvillan, ugyanis Zbyszko, „mikor megtudta, hogy Zawisza lovag mindjárt a keresztelő után messze földre, valahova Magyarország végire [w dół Węgrów] készülődik a török ellen, már nem is tudta elnyomni a kiáltást:

- Hej, ha vele mehetnék! Legalább a pogányokkal hadakozván lelhetném haláloamat!”

Mind Jadwiga királynéről, mind édesapjáról, Nagy Lajos magyar királyról egyöntetűen és elragadóan pozitív képet ábrázol Sienkiewicz ugyancsak az ötödik fejezetben: „A külföldi uralkodók térdhajtással adóztak neki, még a gögös Keresztes Lovagrend is tisztelte, s óvakodott attól, hogy megbántsa. IX. Bonifacius pápa az egyház kiválasztott szent leányának nevezte. A világ figyelemmel kísérte cselekedeteit, és nem felejtette el, hogy az Anjouk és a lengyel Piastok királyi házának e gyermeke, a hatalmas Lajos király leánya, a legfényesebb királyi udvar neveltje, s mindezek felül a földön élő szüzek legszebbike: lemondott a boldogságról, lemondott első, szűzi szerelméről, és a »vad« litván fejedelem hitestársává lett, hogy vele együtt térítse a kereszt alá Európa utolsó pogány népét. S amit a germánság minden ereje, a Keresztes Lovagrend minden hatalma, a keresztesháborúk és a kiontott vér tengere nem tudott elérni - azt elérte az ő egyetlen szava. Apostoli dicsfény sohasem övezett ifjabb és gyönyörűsebb homlokot, apostoli küldetés sohasem párosult ilyen önfeláldozással, női szépség sohasem ragyogott ilyen angyali jósággal és csendes bánattal.”

Magyarország több szempontból tehát térségi referencia e könyben is, nem véletlen, hogy Kuno von Liechtensteinnel kapcsolatban, aki a Német Lovagrend

küldötte a lengyel királyhoz, elárulja a narráció, hogy számára csakis „Zawisza véleménye volt fontos, mert őt széles e világon mindenütt ismerték lovagi tetteiről és arról, hogy a lovagi törvényeket a legjobban ismerte, s azokat a legszigorúbban meg is tartotta [...] Egyetlen korholó vagy dicsérő szava villámként terjedt el a lengyel, magyar, cseh, német lovagok körében [między rycerstwem... Węgier] s elegendő volt ahhoz, hogy eldöntse valakinek jó avagy rossz hírét.”

A VI. fejezetben, amikor egyszer csak kiderül, hogy a rajongásig szeretett királyné betegsége valójában leánygyermek születését jelenti, Krakkó népe ünnepel, és a következőképp latolgatja a nemzetközi kilátásokat: „A legjelesebb uralkodók fognak versengeni a kezéért, majd hajlonganak király urunk és királyné asszonyunk előtt, ide járulnak Krakkóba, amiből nekünk, kalmároknak, csak jó hasznunk lehet, arról már nem is szólva, hogy valamelyik ország, talán a cseheké avagy a magyaroké, megint csak egyesül a mi királyságunkkal.”

Az öröm korainak bizonyul, hiszen előbb a gyermek, majd a királyné halálozik el. A tragikus történetek közepette mély szomorúság borul Krakkóra, és szárnyra kapnak olyan borúlátó vélekedések is a nép soraiban, hogy „a lovagrend erőre kap, megerősödik a római császár meg a magyar király is [wzmoże się... król węgierski], a királyság pedig, mely tegnap még a világ egyik legnagyobb hatalma volt, aláhanyatlak gyalázatba”. A későbbiekben arra is utalást találunk, hogy a tragikus halálhírek a környező hatalmak mellett Magyarországra is eljutnak.

Egy fejezettel később, egy szó erejéig a magyar fegyvergyártásról is szó esik annak összefüggésében, hogy lovagbarátai ajándékokat küldenek Zbyszkónak, ilyenformán „Paszko egy magyar szablyát, amely szintén megért néhány grzywnát [miecz węgierski, wartości kilku grzywien].”

A könyv legvége felé fokozódik a konfliktus a lengyel-litván-mazúriai rendek és a Lovagrend között, majd mindez előbbieik javára dől el. Még ezt megelőzően, a II. kötet XLVIII-XLIX. fejezeteiben a magyar és a cseh király időről időre – vélten vagy valósan – beavatkozik az esküalábot elkerülése végett: „Íme, híre terjedt, hogy most is érkeztek valamelyes keresztes követek Krakkóba, a lengyelek meg Malborgba mentek, beszéltek a cseh meg a magyar király, sőt maga a pápa közbenjárásáról is [...] És végre kitört a háború, mely kezdetben nem bővelkedett ütközetekben, s az elején nemigen volt kedvező a lengyelekre nézve. Mielőtt a lengyel hadak felvonultak volna, a keresztesek elfoglalták Bobrownikot, a földdel egyenlővé tették Złotoryját, ismét megszállták az annyi baj és nehézség árán nemrég visszaszerzett dobrzyni földeket. De a cseh és magyar közbenjárás [pośrednictwo czeskie i węgierskie] egy időre lecsendesítette a háborús vihart.”

Modern művek és középkori vonatkozások

Mielőtt néhány évtizeddel később egy lengyel regényíró (Iwaszkiewicz) ismét kimondottan a középkori történelem felé fordul, mint majd látni fogjuk, a kronológiai rend iránti tiszteletből következzenek további történelmi kapcsolódások,

immár a 20. század egyik legnépszerűbb lengyel írója, Stanisław Ignacy Witkiewicz tollából. Witkacy 1927-ben írt, 1930-ban megjelent, *Telhetetlenség (Nienasyconie)* című disztópiájának főszereplőjéről (Gene)zyp(cio)ról kiderül, hogy „apja, egy hatalmas sörfőzde tulajdonosa, nem az, ami az anyja: bárónő, némi magyar beütéssel. Volt egy rövid sznob korszaka, de egyáltalán nem volt megelégedve: anyjával úgy-ahogy rendben volt minden – mindenféle hősök, mongolok, vad mézszárlások IV. Ulászló idején” (2005: 17).

A fasizálódó, majd cseberből egy másik totalitárius vödörbe eső Lengyelország történetét áttekintve azt vallja Sciampi márki az apja előtt, hogy „Az egész történelem során ez volt a hibánk – no meg az, hogy engedtünk a hamis hagyományoknak sugalmának. Báthory és Piłsudski után az egyetlen nagy formátumú ember nálunk Lomposiewicz” (125). Később a regény egy pontján a szereplők az egyik „délután már az úgynevezett magyar expresszsel robogtak a környező (természetesen környező) hegyek között az úgynevezett regionális székhely, K. felé” (240).

Fentebb már elárultam, hogy a 20. században is folytatódik a történelmi tájolás. Fél évezreddel a sienkiewiczzi özönvíz évtizedei és szűk három évszázaddal a teutonok elleni grünwaldi ütközetet megelőzően, szendomiri Henrik (Henryk Sandomierski, 1131–1166) herceg uralkodási és életbölcseleti dilemmait tárgyalja Jarosław Iwaszkiewicz *Vörös pajszok (Czerwone tarcze, 1934)* című történelmi regénye.

A főszereplő és II. (Száműzött) Ulászló (*Władysław Wygnaniec*) felesége, Babenbergi Ágnes hercegnő (*Agnieszka austriacka*) párbeszédében utóbbi térségi konfliktusokat is felelevenít: „– azt szeretnéd, hogy mint Ferdeszájú, egész életén össze-vissza csak verekedjék. És mi lett az eredménye annak a sok ütközetnek? A magyarokkal, az oroszokkal, a poroszokkal, az obotrikokkal, hova el nem rohant volna a mi kedves szomszédaink után” (1974: 59).

Hasonlóképp szóba kerülnek Stuzzelingi Ottó nyomán III. (Ferdeszájú – lengyelül: *Krzywousty*) Boleszláv magyarországi vonatkozásai is: „senki se kelt Boleszláv védelmére. A király fiával és még két lovaggal az éj leple alatt sietve leereszkedett a folyóhoz, és Magyarországra ment. De a magyar király nem akarta a várába beengedni, még azt is megtiltotta, hogy a kapuk előtt álljon, és ekkor Boleszláv feljajdult, elment a legközelebbi [somo gyvári Szent Egyed-] kolostorba, sötétszürke barátságát öltött, és kolostorról kolostorra vándorolt kolodulva” (71).

Később a narráció érinti Łysa Góra bencés kolostorát is, amelynek a legenda szerint a magyar Szent Imre adományozta a Szent Kereszt relikviáit: „Aegidius apát öszvérháton kibaktatott a kolostorból (az egyetlen kolostori öszvéren), és nevetségesen ringva, megállt lent Henrik előtt, Szent Imre szobra mellett, amelyet a kolostor testvérei faragtak ki annak az emlékére, aki a szent fa egy csodátévő szilánkját nekik ajándékozta. Henrik leszállt a lováról, és – igaz, nem térden csúszva, mint Imre – az apát kíséretében gyalog ment fel a hegycsúcsra. A fából épült kolostor óriási volt, és néptelen, a templom ugyanolyan, gazdagon el volt látva az alapító Ferdeszájú Boleszláv által, s Magyarországról pedig még Imre

küldött számtalan ajándékot. Mondják, nagyon kedvére voltak a környező szelíd hegyek közt folyó vadászatok, és ezért szerette meg azonnal ezt a helyet” (228–229).

Miként az Sienkiewicznél is számos alkalommal előfordult, a magyar borról is szót ejt a szerző: „mindnyájan sejtették, hogy [szendomiri Henrik] (...) hadfelvonulással, zászlócsattogással fog elkápráztatni mindenkit a zöldellő, szeretett lengyel földön. Táli el volt foglalva, nemigen került elő, de Henriknek voltak más zenészei; e nyáron oly erőteljes és vidám dalokat játszottak neki, akárcsak a bor, amit Magyarországról hoztak” (317).

Iwaszkiewicz egy később, 1943-ban írt, 1946-ban *Máter Johanna* (Matka Joanna od Aniołów) címmel megjelent novellájának ördögűzésre készülő főszereplője, Suryń atya kíséretével a ludyni rendházba tartva egy „jókora, kőből emelt ámbitusos házba” tér be, amelyet a helybeliek „királyosháznak” neveznek, hiszen Báthori István király (lengyel uralkodása: 1576–1586) Szmolenszk felé utaztában itt szállt meg a régi évszázadok során (1973: 437).

Nem sokkal később egy tivornya során a „rosszéletű” Wołodkowicznak a tévelygő Chrzyszczewski udvarmester „méhsört töltögetett, majd gabonapálinkát, sőt, tokajit is rendelt,” ám előbbi „pór torka... nem értékelte a nemesebb ízeket, ezért hát visszatértek az egyszerűbb itókához” (469).

Sorsközösségben

Az imént említett Báthori István nevét viselő vilnai egyetemen végzett Nobel-díjas esszéíró Czesław Miłosz politikai írásaiban gyakran foglalkozott szűkebb értelemben Magyarországgal, tágabb értelemben a közép-európai térséggel (Iványi 2022) a „keleti blokkra” nehezedő szovjet imperializmus árnyékában. Az 1953-as *Rabul ejtett értelem* (*Zniewolony umysł*) is többször tárgyalja a térségünk vélt vagy valós végétét. Több-kevesebb iróniával bár, hiszen a nyugati értelmiségi államszocializmus iránti elvakult fogékonyságát ragadja meg a tágabb kontextus, mindenesetre talán emellett a közép-európai rokonságtudat és közös történelmi élmények is a kötet Nyugat című részének fő gondolati magvát képezik a következő szakaszban: „Varsó vagy Budapest lakója is látta egyszer Spanyolország bombázását vagy az égő Sanghajt a moziban. Nem sokkal ezután pedig maga is meggyőződhetett arról, hogyan néznek ki ezek a műveletek a gyakorlatban még sok mással kiegészülve” (2011: 52). Okfejtése hasonló nyomon halad ugyanebben a szerkezeti egységben később is: „Az átlagos műveltségű lengyel, cseh vagy magyar elég sokat tud Franciaországról, Belgiumról vagy Hollandiáról. Az átlagos műveltségű francia, belga vagy holland nem tud semmit Lengyelországról, Csehszlovákiáról vagy Magyarországról” (74).

A *Baltiak* című esszében ezen említett folyamatok kulminációja és a megszállás valóságának együttes hatásaként Miłosz egyes esetlegesen „üdvözlendő” mozzanatokon is átlátva, összességében sötét jövőképet vázol fel a térség

számára: „A Központ nyomására az egyes nemzetek kölcsönös engedményeket tettek egymásnak: a lengyelek lemondtak keleti területeikről [...] a csehek és a magyarok már nem tartanak igényt Kárpát-Ukrajnára” (344). Azonban az, hogy a Szovjetunió nyomasztó gravitációs mezője alatt szunnyadni fognak egyes etnikai konfliktusok, csakis afféle hamis „részeredmény”, hiszen a „Központ” célja a nemzetiségek és kultúrák végső felszámolása egy egyneműsített, történelmietlen embertömeg létrehozása érdekében. Mindez ráadásul még feltételezhetően az oroszokkal szembeni, rövid távú ellenségességet is új szintre korlácsolja fel: „Úgy látszik, a nemzeti büszkeség levezetésére szolgáló csatornák nem elégségesek, ugyanis az észtek, litvánok, magyarok, románok és bolgárok természetesen tartják azt az állapotot, amelyben csak a félelem tartja vissza a polgárokat attól, hogy felkoncolják az első, kezük ügyébe kerülő orosz embert” (347).

Nagyjából egy időben keletkezett Miłosz e szóban forgó művével a hosszabb időt Magyarországon is eltöltött, elsődlegesen költeményeiről ismert Tadeusz Rózewicz tollából *A magyar nyelvóra* (Godzina języka węgierskiego, 1953). A krakói székhelyű Jagelló Egyetem filológusa, Piotr Kowalczyk (2009: 91–98) következtetése szerint műfaji besorolását tekintve szépirodalmi riportról van szó, tehát e prózai munkákra fókuszáló áttekintésben méltán kaphat helyet. E műben a szerző által megszólaltatott „Anna néni” elmeséli családjá szomorú, „vész-korszaki” történetét a fiatal szerzőnek, illetve azt, hogy mik történtek Budapesten 1944-ben. Erre válaszul a szerző is megnyílik, megosztva Anna néniel lengyelországi déjã vu-élményét: „Auschwitz. Oświęcim. Voltam ott s láttam. Voltam az oświęcimmi Állami Múzeumban. Jegyet váltottam, hogy átlépjem az Arbeit macht frei feliratú kaput. [...] Most mindezt elmesélem Anna néninek. Sorban leírom az épületeket és a termeket, amelyekben elhelyezték a meggyilkoltak után maradt tárgyakat. Elmesélem a kefe-, bögre-, púdertartó-, borotvaecsethalmokat” (Rózewicz 1953: 33; Kowalczyk 2009: 96).

Visszatérve Miłosz-ra és a totalitárius érme másik oldalára, a litván születésű szerző egy több mint három évtizeddel későbbi, *A mi Európánk* (*O naszej Europie*, 1986) című esszéjében tovább szövi a fentebb röviden bemutatott gondolatmenetet: „E soknyelvű, sok népet magába olvasztó térség múltja mégis közös, és nagyon határozottan jelenik meg városai architektúrájában, egyetemi hagyományaiban és az irodalmi alkotásokban [...] Cseh vagy lengyel, magyar vagy észt, litván vagy szerbhorvát nyelven írt műveket olvasva felfedezni vélek bennük egy sajátos hangnemet, s egyfajta sajátos érzékenységet, amit hiába keresnénk akár a nyugat-európai, akár az amerikai vagy az orosz irodalomban” (1989: 104).

Egy évvel korábban jelent meg Adam Michnik esszéista történésznek az államszocializmus börtönei élményei ihlette levél- és esszéfüzére, melyben többször is érinti Magyarországot, Miłosz-hoz hasonlóan térségi párhuzamokban gondolkodva: „1956-ban Magyarországon a párt sztálinista szárnyának reformokkal szembeni ellenállása nyomán a kezdeményezés az utcai lázadókra

maradt, akik a változások ütemét diktálták, a pártapparátus pedig kártyavárként omlott össze” (1985: 27). Majd a szerző tovább rajzolja az idővonalat és politológiai okfejtésbe torkollik mindez, újabb magyar referenciával: „Antonin Liehm cseh értelmiségi” a hatalmi elit és az emberek közötti stabilitást „új társadalmi megállapodásként írta le [...] Gierек Lengyelországa és Kádár Magyarországa klasszikus példái voltak ennek az »új társadalmi megállapodásnak«” (49).

Könyvtárnyi irodalmat tesz ki annak dokumentációja, hogy a magyarok milyen módokon támogatták a lengyeleket szabadságharcaikban, történelmi konfliktusaikban, beleértve az 1944-es varsói felkelést is. A fegyveres küzdelemben tizenkilenc évesen személyesen is részt vett Stanisław Komornicki, később nyugalmazott dandártábornok és hadtörténész magyar nyelven első ízben a nyolcvanas évek derekán *Varsó barikádjain* címmel közzétett memoárkönyvében (*Nabarykadach Warszawoy*, 1964) történik utalás arra, hogy az egyik hősi halált halt bajtárs, Vihar (Wicher) magyar származású volt (1985: 83).

A rendszerváltás utáni időkből a szintén irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett Olga Tokarczuk *Nappali ház, éjjeli ház* (*Dom dzienny, dom nocny*, 1998) című regényében megállapítja a sziléziai Nowa Ruda településről, felvillantva a város történelmének sokarcúságát, hogy „ez egy széttöredezett város. Sziléziai, porosz, cseh, osztrák–magyar és lengyel város. Egy város a végeken.”

Az apai ágon magyar származású Varga Krzysztof magyar tárgyú trilógiájának *Turulpörkölt* (*Gulasz z turula*, 2008) című, igen provokatív könyvében időnként kegyetlen őszinteséggel teszi közzé szubjektív – távolról sem csak pozitív – benyomásait a magyarokról. Amellett, hogy egyéb sztereotípiák vagy féligazságok mellett a nosztalgizásra (2009: 11), az álmodozásokra és a történelmi komplexusokra (13) való hajlamot vagy a „krónikus kivételesség-érzést” (79) is „felrója” a magyaroknak, azért hol abszurd, hol valóságghű, hol ironikus, hol véresen komoly párhuzamokat is keres és talál a két nép, történelmi szereplői, kultúrája, földrajza vagy éppen művészeti alkotásai, ilyenformán például Kun Béla és Bruno Jasienski (2009: 61); Aba-Novák Vilmos és Franciszek Masluszczak (75), a budapesti trolis és a varsói Kultúrpalota sztálini örökségei (108–109), a Kékestető és a zakopane-közeli Gubałówka (126), Blaha Lujza és Helena Modrzejewska (133) vagy épp a Sziget fesztivál és a nagy-lengyelországi vajdasági Jarocin (176) között.

Konrad Sutarski több évtizede foglalkozik a magyar–lengyel történelmi, kulturális és – különösen az elmúlt évtizedben az új hazai és világpolitikai alapokra helyezett, kölcsönös fenyegetettség élményére is kihegyezett – politikai kapcsolatokkal, ami számos munkájában tetten érhető. Az összes magyar vonatkozású vagy témájú munkáját e helyen nem taglalnánk behatóbban, hiszen az önmagában is egy monográfiát kívánna, ezúttal az *Örök fényeink* (2014) kötet érintésével megelégszünk, amelyben a több mint ezeréves magyar–lengyel barátság előzményeit kutatva három példáról is említést tesz. Ezek érzékeltetik, hogy Magyarországnak és Lengyelországnak az első ezredforduló időszakában – ellentétben a csehekkel és a németekkel – nem volt semmiféle területi vitája.

„Az első ilyenre példa Moráviának és a később Felvidéknek nevezett terület nyugati részének Vitéz Boleszláv általi elfoglalása. A második arra épül, hogy mindkét uralkodó a pápától majdnem egyidőben kért koronát. A harmadik a korabeli dinasztikus kapcsolatokat idézi fel a Piastok és az Árpád-ház tagjai között” (2014-18-9)

Befejezés

X. (Sutarski), XI-XII. (Iwaszkiewicz), XVII. (Sienkiewicz), XIX. (Tokarczuk) vagy XX. (Komornicki, Miłosz, Michnik, Różewicz) századi történelmi kapcsolódásokról legyen szó vagy fegyvergyártásról (magyar szablya), Szent Imre hercegről, Luxemburgi Zsigmond királyról, II. Rákóczi György fejedelemről vagy az '56-os hősekről, északi-déli irányú magyar expresszről (Witkiewicz), jellegzetes viseletről vagy épp popfesztiválról (Varga), fokozottan, vagy inkább csak utalás-szerűen, mindazonáltal Magyarország – a maga történelmi személyeivel és kulturális sajátosságaival – megmutatkozik a lengyel prózában.

Természetesen, ha nincs és nem is lehet akkora univerzumról szó, mint Stanisław Lemé, ám a lengyel irodalom magyar referenciái is kitesznek egy kisebb galaxist. A teljesség igénye nélkül kívántunk ebbe betekinteni, ezúttal csakis a prózára koncentrálna, sőt, annak is pusztán az itthon jobban ismert fősodrára.

Már egy ekkora léptékű vizsgálódásból is egyértelmű, hogy Magyarország hagyományosan fontos térségi tényezőként jelenik meg lengyel nézőpontból, melynek történelmét és egyebek mellett borászatát és kulturális sajátosságait ismerik és elismerik a lengyel szerzők.

Legyen szövetséges (*Örök fényeink, Varsó barikádjain*) vagy a rivalizálás közepette is szövevényes (*Özönvíz, Vörös pajzsok*) viszonyokban álló nemzetekről is szó, annyi egészen bizonyos a lengyel prózai alkotások tükrében, hogy nemcsak kölcsönösen hatottak egymásra, hanem egymás szépirodalmában is oda-vissza nyomot hagytak.

BIBLIOGRÁFIA

- Conrad, Joseph: *A sötétség mélyén*. Budapest, 2011, Alinea.
- Iványi Márton: Sors és vélt vagy valós közösség: Közép-Kelet-Európa szellemtörténeti egyedülállóságának diskurzusa a hidegháborús évtizedek visegrádi térségi irodalmában. *Kortárs*, 2022, 66. évf., 2. sz., 65–73.
- Iwaszkiewicz, Jarosław: *Máter Johanna és más elbeszélések*. Budapest, 1973, Európa.
- Iwaszkiewicz, Jarosław: *Vörös pajzsok*. Budapest, 1974, Európa.
- Komornicki, Stanisław: *Varsó barikádjain*. Budapest, 1985, Kossuth.
- Michnik, Adam: *Letters from Prison and Other Essays*. Berkeley, 1985, California University Press.
- Miłosz, Czesław: *The History of Polish Literature*, 2nd edition, Berkeley, 1983, University of California Press.
- Miłosz, Czesław: *Rabul ejtett értelem*. Budapest, 2011, Európa.

- Milosz, Czesław: A mi Európánk. Gyurgyák János (szerk.): Kell-e nekünk Közép-Európa? Budapest, 1989, Századvég-Bibó István Szakkollégium, 104-109.
- Prus, Bolesław: *A fáraó*. (é. n.) Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/02700/02718/html/>
- Sienkiewicz, Henryk: *Tűzzel-vassal*. (é. n.) Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/01300/01313/html/>
- Sienkiewicz, Henryk: *Vízözön*. (é. n.) Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/17200/17258/>
- Sienkiewicz, Henryk: *A kislovag*. (é. n.) Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/02800/02869/html/>
- Sienkiewicz, Henryk: *Kereszteslovagok*. (é. n.) Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/05600/05628/html/>
- Sutarski, Konrad: *Örök fényeink*. Budapest, 2014, Unicus Műhely.
- Tokarczuk, Olga: *House of Day, House of Night*. Evanston, 2003, Northwestern University Press.
- Varga, Krzysztof: *Turulpörkölt*. Budapest, 2009, Európa.
- Witkiewicz, Stanisław Ignacy: *Telhetetlenség*. Pécs, 2005, Jelenkor.

